

УКРАЇНСЬКІ ЛИСТІВКИ ДО СВЯТ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД

Стаття присвячена українським листівкам першої третини ХХ століття, створеним із нагоди свят. Проведено стилістичний аналіз листівок, виокремлено особливості зображень відповідно до тематики, розкрито унікальність творчої манери окремих художників, що працювали у цій галузі творчості. Вказано видавництва, де друкувалися твори прикладної графіки.

Ключові слова: українська листівка, свято, автор, композиція, символіка, текст, видавництво.

Статья посвящена украинским открыткам первой трети ХХ века, созданным для праздничных поздравлений. Был проведен стилистический анализ открыток, выделены особенности изображений в соответствии с тематикой, раскрыта уникальность творческой манеры отдельных художников, которые работали в этой отрасли творчества. Указано издательства, где печатались произведения прикладной графики.

Ключевые слова: украинская открытка, праздник, автор, композиция, символика, текст, издательство.

The article deals with the Ukrainian postcards of the first third of the twentieth century, which were created for the holiday greetings. Stylistic analysis of postcards is carried out. The features of images in accordance with the subject are selected. Unique creative manner of individual artists is revealed. Publishers, which published works of applied graphics, are indicated.

Key words: Ukrainian postcard, feast, author, composition, symbolic, text, publishing house.

З'явившись як засіб поштового пересилання у 1869 р. в Австро-Угорській імперії, листівка швидко набула популярності не лише в Європі, а й на інших континентах. Віддзеркалюючи актуальні події, вона почала швидко розвиватись, перетворившись із звичайного шматка картону з маркою і рамкою, на красиво оформлений, мініатюрний аркуш, що виконував різноманітні функції: інформаційну, комунікативну, просвітницьку, виховну, емотивну, гедоністичну.

У світовій філокартії (делтіології) період 1898–1918 рр. називають «золотим віком» листівок. Саме тоді листівка вирізнялась розмаїттям тем, сюжетів; технічний прогрес дозволив вдосконалити усталені та створити нові засоби масового виготовлення листівок. Продовжували існувати листівки й ручної роботи – авторські, створені на спеціально розроблених аркушах. У

статті мова йтиме про прикладну графіку, до якої належать оригінальні листівки, створені художниками. Специфіка прикладної графіки полягає в тому, що кожен її твір підлягає тиражуванню в тій кількості, яка відповідає попиту. [1, с. 37]. Метою статті є розкрити означену образно-тематичну групу українських листівок як окремий феномен в історії українського образотворчого мистецтва початку ХХ століття.

Найбільш чисельними були листівки з нагоди великих християнських свят Різдва та Великодня. Оскільки Новий рік на теренах України в досліджуваний період святкували після Різдва, то іноді листівки містили різдвяно-новорічне привітання. Рідко зустрічаємо окремі листівки, які були присвячені таким святам як Св. Миколая, Водохрещу, Вербній неділі, Поливаному понеділку. Над створенням листівок до свят працювало чимало художників, подаючи цікаві ідеї щодо художнього вирішення оформлення малої поліграфічної форми. Серед класиків цього жанру слід згадати імена Олени Кульчицької, Святослава Гординського, Ярослава Пстрака, Антіна Манастирського, Осипа Куриласа, Теодора Гриневича. Відомі листівки й таких авторів, як Катерина Антонович, Микола Бутович, Юрій Вовк, Оксана Глинська (Кічура), Іван Їжакевич, Володимир Кадулін, Василь Касіян, Гнат Колцуняк, Фотій Красицький, Мирон Левицький, Анастасія Макаренко, Євген Турбацький.

Першими серед оригінальних листівок з'явилися різдвяні листівки у 1898 р. «Община Св. Євгенії» видала серію з десяти листівок різних авторів. Сюжети не були різдвяними, та й особливих написів на стороні малюнку не було, проте в композиції виділялося місце для написання привітання (наприклад, І. Репін «Запорожець»).

Традиційно листівки з святковою тематикою містили сюжетне зображення або символічні мотиви відповідного свята. Для Різдва – це зірка, промені, ангели, діти (пастушки), ясла з святим Дитям на сні, стаєнка, де перебувають Марія з Ісусом, іноді присутній Йосип та мудреці, а також тварини (віл, осел, вівці); для Нового року – ангели, старий мудрець (Старий рік) і маленький хлопчик (Новий рік), годинник; для Вербної неділі – вербові галузки, квіти, церкви; для Великодня – писанки, скибки яєць, паски, вербові галузки, квіти, дзвони, церкви, рідше зображували святкові кошики, курчат; для Поливаного понеділка: відра, вода; а для свята Миколая – постать святого у священничому одязі, митрі, з палицею, торбиною та ангелом-помічником. У композиції листівок часто вводяться елементи пейзажу, архітектури та різні побутові деталі. Краєвид у цій групі листівок має другорядне значення.

Прикметною є присутність у різдвяному «циклі» листівок із зображенням дітей, а у великодньому – молодих людей, здебільшого – дівчат. Всі художники використовували стилізацію народного костюма для своїх персонажів.

У різдвяних листівках увага авторів прикута передусім до народження святого дитятка, багато листівок містять ілюстрацію цієї події, інтерпретуючи її в народному дусі. Чимало творів, ніби підтримуючи

таємницю великої події, виконані в темних тонах, на фоні яких ефектно виділяється світло чи то від зірки, чи від німбів святого сімейства, чи від запаленої свічки.

У великодніх картках переважають світлі фони, яскраві напівпрозорі барви, радісні образи, загальний акцент зроблено на святкуванні Воскресіння.

Іноді фольклорні мотиви визначають декоративне вирішення листівок, на яких можна побачити мотиви вишивки, різьблення на дереві, писанкові орнаменти, які можуть слугувати як обрамлення або як тло.

Переважно колорит святкових листівок будується на гармонійному поєднанні переважно білого, жовтого, синього, зеленого та червоного тонів.

Часто листівки прикрашали елементами вишивок, трактуючи їх як основний елемент композиції (Т. Гриневич) або як тло для зображення (А. Манастирський), чи як рамки (Ю. Вовк, Я. Пестрак). Писанки, мальованки, мотиви геометричних і рослинних писанкових орнаментів знайшли своє відображення в листівках А. Макаренка і Ф. Красицького.

Введені в композицію тексти з привітаннями, переважно виписані добірними шрифтами, підкреслюють та доповнюють ілюстрацію, надають роботам легкості та грайливості.

Розкривши узагальнений образ святкової листівки, звертаємо увагу на особливості, що притаманні роботам окремих авторів, виявляючи в них певні тенденції.

Так, серед перших розробників вітальних листівок слід згадати Осипа Куриласа, чії акварелі сповнені національного духу та колориту. В них зауважується і певна монументальність (листівки «Різдво Христове», «Воскресіння Христа»), і традиційна народна обрядовість («Святий вечір», «Дівчина з писанками») і легкий натяк на урбанізацію початку ХХ століття («Колядники», «Великодній стіл»). Листівки Осипа Куриласа вирізняються гармонійним поєднанням форми і кольору, плановістю композиції, вмінням підкреслити найважливіше, лаконічністю деталей.

Олена Кульчицька в композиціях своїх карток використала святкові символи (вербові галузки, фігурки ангелів, дзвони, писанки та ін.) як обрамлення, надавши їм модерного звучання. У листівках, розроблених Оленою Львівною, чітко простежується популярний тоді стиль модерн, що виявив себе в широких декоративних рамках, які огортають основний сюжет листівок, у символічності орнаментів, у пластиці деталей, що заповнюють композиційну площину, гнучкості темного лінійного контуру, який надає роботам особливої виразності. Завдяки вдалим поєднанням кольорів листівки ваблять святковим теплом («Різдво Христове», «Вифлеємська зірка» та ін.).

Більшість вітальних листівок Святослава Гординського схожі за композиційною побудовою: основний сюжет вписаний у певну геометричну фігуру – чотирикутник, шестикутник, восьмикутник та ін. по краях цієї форми – стилізовані геометричні та рослинні мотиви й орнаменти, що оздоблюють основний малюнок й текстове поле. По периметру декоративної рамки – тонка біла лінія, що додає роботам святковості й ошатності.

Кожну листівку С. Гординського пронизує динаміка, зумовлена використанням різноманітної орнаменталізації, поєднанням рослинних та анімалістичних мотивів, сміливим введенням геометричних форм. Плановість і перспектива також сприяють динамічному сприйняттю графічно поданої інформації. (Цикл «Українські колядки», серії «Великодні листівки»).

Роботи художника Ярослава Пстрака вирізняються вишуканою колірною гамою, відтінками кольорів. У них світло завжди спокійне, розсіяне, падаючі тіні м'яко окреслюють контури предметів та силуети людей. Кожен персонаж має свій характер, свій рух, свою виразність, як наприклад, в листівках «Бог предвічний», «Вселення веселися», «Гість в дім – Бог в дім», «Христос Воскрес».

Серед доробку Антона Манастирського є як живописні, так і графічні листівки. Автор із легкістю передає фактуру, перспективу, просторову глибину. Його роботи наповнені світлом, простором і кольором, а персонажі сповнені ліризму, гідності або драматизму. Художник використовує образ маленького хлопчика-козачка як алегорію Нового року не лише для новорічних листівок, а й у різдвяній листівці «Слава во вишніх Богу», на якій він з ангелятами прославляє новонародженого Христа.

Львівський живописець, графік Мирон Левицький виступає автором малюнків для маленьких серій оригінальних святкових листівок, кожна з яких доволі виразна. Всі його картки позначені національною своєрідністю. Непересічним є цикл із чотирьох різдвяних листівок: «Різдво Христове», «Тріє царі несуть дари», «Коляда на Запорожжі», «Просфора в староукраїнській хаті». Це чотири окремих композиції у формі квадратів, стилістично об'єднаних в одне ціле.

Незважаючи на багату (як для графіки) колірну гаму, роботи виглядають стриманими завдяки делікатному поєднанню відтінків та акуратності ліній.

Листівки Миколи Бутовича позначені декоративністю композиції, гармонійним переплетенням ліній та плям, перетворенням простих геометричних елементів в оригінальний візерунок, а також легкістю й невимушеністю сюжетів, вдалим поєднанням малюнка чи графічної композиції з текстом, виконаним відповідним художнім шрифтом.

Гнат Колцуняк створив листівки за мотивами гуцульських розписів на декоративно-ужиткових предметах, привернувши увагу до деталей, символічних елементів, поєднання кольорів, завдяки чому його листівки наповнені автентичністю.

Творці прикладної графіки, на жаль, не завжди залишали підписи на своїх роботах, тому чимало їх залишаються невідомими. [2, с. 292].

На початку ХХ століття розвивалась і видавнича справа. Лідером у друкуванні святкових листівок у 1900-х роках було видавництво Якова Оренштайна в Коломиї, згодом цю позицію перейняв Львів, де в той час відкрилося багато видавництв, серед яких «Сокільський базар», «Преса», «Зоря», «Українське мистецтво», «Українська преса», «Відродження», «Нова хата», «Тема». Видавались листівки також накладами книгарні «Рідна

школа», громадської організації «Комітет допомоги вдовам і сиротам священників у Львові». Наймасовішими були листівки «Союзного базару», «Української преси», «Видавництва артистичних карток Григорія Гануляка», «Русалки».

Унікальними були листівки товариства «Відродження», заснованого у Львові в 1909 р., метою якого була боротьба проти вживання алкоголю й нікотину. Їх особливість полягала в тому, що на кожній листівці міститься напис «Святкуймо без алкоголю». Стилїстика оформлення поштівок засвідчує, що з цим товариством співпрацювало багато художників.

Серед листівок зазначеного періоду знаходимо видання «Красимиру» з Станіславова, «Видавництва шкільних підручників» з Білої Церкви, «Основи» з Жовкви, «Рассвета», «Квітки», «Криниці» з Києва.

З-поміж іноземних видавництв зустрічаємо надруки «Народний базар», «Криниця», «Сучасне мистецтво» (Перемишль), «Кракус» (Краків), «Культура», Видавництво Ю.Тищенка (Прага), Видавництво Петербурзького комітету опіки сестер Червоного Хреста (Петербург).

Висновки. На території сучасної України, що на межі ХІХ і ХХ століть була розділена між Російською та Австро-Угорською імперіями, листівка набула особливого колориту, що було пов'язано з багатою спадщиною народної творчості в краї, якісною європейською освітою художників, їх відчуттям приналежності до рідної культури.

Над створенням оригінальних листівок до свят працювали як художники, так і видавці. Кожен з авторів, оформлюючи листівки, виробив власну стилістику в подачі візуальної інформації. Так, новий тоді стиль модерн чи не найяскравіше відображений в листівках Олени Кульчицької, на великодніх листівках Володимира Кадуліна провідним є писанковий мотив, використаний як основа силуетного зображення (дівчини-писанки, дівчини на фоні писанки тощо).

Оскільки у прикладному творі художник повинен досягти виразної і лаконічної образної мови, то у листівкових зображеннях широко використовувалася відповідна символіка.

Особливою рисою українських листівок є їхня орнаментика, перенесена з різних предметів декоративно-ужиткового мистецтва, що виступає як основа композиції, чи як додатковий декор. Складна та вишукана колірна гама багатьох робіт, вдало підкреслює зміст листівок.

Отже, українські святкові листівки початку ХХ століття є багатограним феноменом в історії українського образотворчого мистецтва.

Список використаних джерел та літератури

1. Борисенко О. Листівки: традиції та сучасний погляд / О. Борисенко, Д. Вакуліч // Друкарство. – 2006. – № 1. – С. 37–40.
2. В'юник А. Українська графіка ХІ – початку ХХ ст. Альбом / А. В'юник – К.: Мистецтво, 1994. – 328 с.

3. Забочень М. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці. Альбом-каталог / М. Забочень, О. Поліщук, В. Яцюк – К.: Криниця, 2000. – 505 с.
4. Ковтун В. Українське мистецтво у старій листівці. Вип.6. Гуцульщина – перлина українських Карпат. Альбом-каталог / В. Ковтун, М. Савчук, Я. Ткачук, І. Монолатій. – Коломия: Вік, 2009. – 115 с.
5. Корпанюк П. Українська святочна картка. Альбом-каталог / П. Корпанюк. – К.: Криниця, 2009. – 113 с.